

निरंजन

ना. सी. फडके

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

निरंजन : ना. सी. फडके

© सुरक्षित

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंत प्रिंटेरी

आवृत्ती

२२ ऑक्टोबर, २०१३

किंमत

₹ २९०/-

निरंजन

मंदाकिनी

सकाळी साडेनवाच्या सुमारास मुंबईच्या ऑर्थर रोडवरील तुरुंगासमोर एक भली मोठी मोटार ऐन वेगात सफाईने थांबली. मोटारमध्ये एक सुमारे वीस-एकवीस वर्षांची तरुण स्त्री बसली होती. तिने मोटारमधून उतरण्याऐवजी जवळ पडलेली बॅग उचलून उघडली व तिच्यातून आपल्या नावाची चिठी काढून ती आपल्या ड्रायव्हरजवळ देत म्हटले, “ही दे दरवाजवळ.”

ड्रायव्हर झटकन उतरला व तुरुंगाच्या दरवाजाजवळ जाऊन त्याने ती चिठी पहारेकऱ्याजवळ दिली व तो स्वतः तेथेच थांबला.

थोड्याच वेळात पहारेकरी परत आला व ड्रायव्हरला म्हणाला, “साहेब बुलाते है बाईसाबको!”

असे म्हणून त्याने दरवाजाच्या दिंडीचे कुलूप काढले. त्याच्या बोलण्याचा आवाज व त्याने सैल सोडलेल्या जाड कडीचा खडखडाट, दोन्हीही त्या मोटारमधल्या तरुणीला कर्णकटु वाटली. त्या तुरुंगाच्या आवारातील राजबंदीस पददलित करणारी सत्ताच त्या खळखळाटाच्या मिषाने कर्कश हसल्याचा तिला भास झाला. तिच्या कपाळाला डाव्या बाजूला किंचित आठी पडली. ती रूष्ट झाली की तिच्या रेखीव डाव्या भ्रुकुटीवर झटकन प्रगट होण्याची त्या छोट्याशा रेषेला सवय झाली होतीसे दिसले.

ड्रायव्हरने झटकन मोटारजवळ येऊन दार उघडले. त्या तरुणीने आपली साडी सावरल्यासारखे केले, बॅग घेतली व खाली उतरून तुरुंगाच्या भव्य दरवाजाच्या त्या लहानशा दिंडीतून वाकून प्रवेश केला.

उजव्या हाताला जेल सुपरिटेण्डेंटची खोली होती. साहेब कागदावर सहा करण्यात गुंतला होता. त्या तरुणीने पाठविलेली आपल्या नावाची चिठी त्याच्यापुढे अजून तशीच पडली होती. तिच्यावर

मंदाकिनी केळकर

असे नाव होते.

पहारेकऱ्याबरोबर आत येताच मंदाकिनीने साहेबास 'गुड मॉर्निंग' केले व तिचा शब्द ऐकताच साहेबाने वर पाहून व मधुर स्मित करून म्हटले,

“गुड मॉर्निंग टु यू, मिस केऽऽलकर!”

साहेबाने केळकर या शब्दाचा उच्चार करिताना आद्याक्षरावर काढलेला हेल मंदाकिनीला मोठा मनोरंजक वाटला व तिच्या तोंडावरचे स्मित अधिकच स्पष्ट झाले. जवळच्या खुर्चीवर हात दाखवून साहेब म्हणाला, " " Will you please take your seat? (बस इथं)"

तेव्हा तिने हसत हसत 'थँक्स' असे म्हटले व खुर्चीवर बसून आपल्या डाय्या हाताने उजव्या हातातील सोन्याची बांगडी फिरविली आणि मग गुडघ्यावरच्या पदराची किनार जरा दुमडली होती ती उजू केली.

साहेब तिला इंग्रजीत म्हणाला, “तुमची चिठी येताच निरंजन पुरोहितला बोलवायला ऑर्डर्लीला धाडला आहे. दहापाच मिनिटांत तो येईल अं.”

“काही हरकत नाही.” हसत मंदाकिनी पुटपुटली.

साहेबाशी बोलताना वरकांती ती हसली खरी पण 'निरंजन' हे नाव साहेबाच्या तोंडून ऐकताच तिचे हृदय एकदम असे जोराने धडधडू लागले की, तिला वाटले हे धडधडणे कधी थांबावयाचे नाही. थोडक्याच वेळात निरंजन कैद्याच्या वेषात आपल्यासमोर येऊन उभा राहणार ही कल्पनाच तिला कशीशी वाटली. निरंजन! ज्याच्या अंगावर सिंहासनाधिष्ठ राजेश्वराचे वस्त्रालंकारच योग्य ठरले असते! गेल्या सातआठ महिन्यांपासून निरंजन नखशिखान्त खादीचा पोषाख करीत असे हे खरे, परंतु तो करण्यातही तो केवढी योजकता दाखवी? त्याचे कपडे खादीचे असले तरी ऐटबाज ठेवणीचे असत व हंसपृष्ठाहूनही शुभ्र अशा त्या कपड्यांनी त्याच्या श्यामल हास्यवदन मुखावरची पराक्रमशीलतेची छटा अधिकच खुलविल्यासारखी दिसे. तोच निरंजन कैद्याच्या अमंगल पोषाखात!

मंदाकिनीला ती कल्पना असह्य वाटली. शिवाय आपण भेटावयास आलो हे पाहून निरंजनला काय वाटेल याही विचारानं तिला एकदम बावरल्यासारखे झाले.

आज कित्येक दिवस निरंजन तिच्याशी ज्या तऱ्हेने वागत होता तिचा मंदाकिनीने पुनः पुन्हा विचार केला होता. त्याचे अंतःकरण आपल्याकडे ओढले जात आहे, हे तिला स्पष्ट दिसत असे परंतु तो विलक्षण कठोरपणे ते आवरून धरीत आहे याविषयीही शंका नव्हती. आणि त्याने आपले अंतःकरण तसे आवरावे हेच उचित होते. निरंजन जान्हवीचा पती होता व त्याने मंदाकिनीसारख्या कुमारिकेवर प्रेम करणे नीतिदृष्ट्या गर्हणीयच ठरले असते. मात्र हे सारे कळत असूनही निरंजनविषयीची आपली आसक्ति मंदाकिनीने उत्तरोत्तर दृढतर होऊ दिली होती. या बाबतीत आपले मन कसे आवरावे हेच तिला कळनासे झाले होते. आज ती तुरुंगात निरंजनची भेट घ्यावयास आली हा तरी त्यातलाच प्रकार.

म्हणून आपण भेटीला आल्याने निरंजनला काय वाटेल अशी तिच्या मनाला हुरहूर वाटत होती आणि आपण तरी त्याच्याशी काय व कसे बोलू असे तिला वाटत होते व त्यामुळे निरंजनच्या भेटीचा क्षण अगदी समीपताच तिचे हृदय धडधडू लागले.

मनाचा घाबरेपणा घालविण्यासाठी तिने जागच्या जागी चळवळ केल्यासारखे केले व वर मान समोरच्या खिडकीतून तुरुंगाच्या आवाराचा काही भाग दिसत होता तिकडे दृष्टि लावली. एकदोन ऑर्डर्ली इकडून तिकडे गेलेले तिला दिसले व मग दहाबारा कैद्यांची एक रांगच्या रांग गेली. तीत प्रत्येकाच्या डोक्यावर कसले तरी ओझे होते असे तिला वाटले. तिच्या एकदम मनात आले यातच निरंजन असेल काय? -अरेरे!-

तिला जीव एकदम दबल्यासारखा झाला, तिच्या घशाशी आवंढा आला व तिला वाटले आपल्याला घेरी येणार.

परंतु तितक्यात आठवण झाली निरंजन 'अ' वर्गातला राजबंदी होता. ओझी वाहणाऱ्या कैद्यांच्या रांगेत तो कसा असेल?

चार दिवसांपूर्वी निरंजनचा खटला कोर्टात चालला, त्या वेळचा तो सारा प्रसंग तिच्या डोळ्यांपुढे उभा राहिला.

मॅजिस्ट्रेटने विचारले, 'या आरोपावर तुमचे काही म्हणणे आहे काय?'

आपल्या विशाल नेत्रांची स्थिर दृष्टि मॅजिस्ट्रेटवर रोखून निरंजनने उत्तर दिले होते, 'मला या खटल्याच्या कामात कोणत्याही प्रकारे भाग घ्यावयाचा नाही.'

त्यावर 'ठीक' असे म्हणून मॅजिस्ट्रेटने नऊ महिन्यांची सजा सांगितली होती व पुढे म्हटले होते, 'निरंजन पुरोहित हे मराठीतील सर्वोत्कृष्ट कादंबरीकार आहेत व त्यांच्या इंग्रजी ग्रंथांची कीर्ती इंग्लंड-अमेरिकेतही झाली आहे, हे लक्षात घेऊन त्यास 'अ' वर्ग देण्यात येत आहे.'

ते ऐकून किंचित मान हलवून 'थॅक्स' असे म्हणताना निरंजनच्या करारी मुद्रेवर जे स्मित दिसले होते, त्याची शोभा मंदाकिनीला अवर्णनीय वाटली होती. पायघोळ सैलशा तुमानीवर त्याने जो खादीचा शर्ट घातला होता व खुल्या कॉलरीमुळे त्याच्या कृष्णवर्ण भरदार छातीचा भाग उघडा पडला होता. आदल्या रात्री लॉकअपमध्ये झोपेवाचून राहिल्यामुळे त्याच्या डोळ्यांत रक्तिमा आला होता व मायदेशासाठी त्याग करण्याच्या तीव्र इच्छाबळाचे जे तेज त्याच्या विशाल नेत्रांत तिने नेहमी पाहिले होते त्याला या रक्तवर्णामुळे विशेष शोभा आली होती. त्याचे केस विंचरल्याशिवाय राहिल्यामुळे अस्ताव्यस्त झाले होते; पण तसेही ते मोहकच वाटत होते.

'थॅक्स' म्हणून निरंजन शिपायांबरोबर जाण्यासाठी वळला; तोच मंदाकिनी पुढे झाली होती. भावनेच्या भारात तिने आपले दोन्ही हात पुढे केले होते व निरंजननेही त्या क्षणाच्या आवेगात ते मोठ्या प्रेमाने आपल्या हाती घेऊन दाबले होते. अगदी मनापासून हास्य करून तो म्हणाला होता, 'मंदा, तू कशी इकडे-?'

तिने बोलण्याचा प्रयत्न केला होता, पण तो विफल झाला होता.

आणि लगेच भानावर आल्यासारखे करून निरंजनने तिचे हात सोडून देऊन म्हटले होते, 'उगीच आलीस तू!'

त्याचे ते शब्द मंदाकिनीला हृदयभेदक वाटले होते. त्या दोघांच्या हृदयात एकमेकांविषयी जो अनुराग उद्भवला होता व वाढला होता त्याची कबुली त्या शब्दांत होती. परंतु जान्हवीच्या पतीने मंदाकिनीवर अनुरक्त राहणे उचित नव्हे तर अशा विवेकाचा ध्वनीच त्यात मंदाकिनीला अधिक स्पष्टपणे ऐकू आला होता.

त्यामुळे ते शब्द ऐकताच ती अधोवदन झाली होती व त्याने सोडून दिलेले तिचे कोमल हस्तपल्लव वृक्षाचा आधार सुटल्याप्रमाणे लोंबत राहिले होते.

मग शिपायांबरोबर पुढे होता होता निरंजनने म्हटले होते, 'जान्हवीला संभाळ-अं!'

हा संबंध प्रसंग आता मंदाकिनीच्या मनश्चक्षुंपुढे उभा राहिला व क्षणभर तिला वाटले, आपण अशा अनपेक्षित आलो हो गोष्ट तरी निरंजनला रुचेल का नाही?

आणि असे वाटल्यामुळे तिच्या हृदयातली धडकी अधिकच वाढली.

आपली मनःस्थिति साहेबाच्या लक्षात आली की काय हे अजमाविण्यासाठी तिने वर मान करून त्याच्याकडे पाहिले व त्याला काही शंका आली असल्यास ती पार नाहीशी व्हावी म्हणून तिने आपल्या चेहऱ्यावर संपूर्ण हास्य दर्शविले, आणि विचारले,

"मी एक-दोन पुस्तकं अन् थोडासा कापूस त्यांना द्यावयासाठी आणला आहे, तो द्यायला तुमची परवानगी मिळेल ना?"

साहेब काहीसे उत्तर देणार होता; इतक्यात ऑर्डर्लीबरोबर आलेला निरंजन दारात पाऊल टाकताना त्याला दिसला व मंदाकिनीकडे वळून तो म्हणाला, "Here's your friend, Niranjana" (हे आले तुमचे स्नेही निरंजन)

मंदाकिनीने मान वळविली व दारात आत आलेला निरंजन दिसताच ती हसत जागेवरून उठली. निरंजन पुढे पाऊल टाकण्याऐवजी जागच्या जागी उभा राहिला. मंदाकिनीकडे त्याची दृष्टी जाताच स्वाभाविकपणेच त्याचे मुख प्रफुल्ल होऊन त्याचे ओठ हास्य दर्शविण्यासाठी विलग होऊ लागले परंतु, ही ऊर्मी त्याने जणू विवेकाने दाबली. प्रगट होऊ पाहणारे हास्य एकदम विरले व त्याच्या मुखमंडलावर गांभीर्य पसरले.

तो झटकन साहेबाला म्हणाला, "Sorry Sir, but I can't see this lady" (माफ करा साहेब, पण या स्त्रीला भेटण्याची माझी इच्छा नाही!)

आणि इतकेच म्हणून तो जो तेथून गेला तो त्याने मागे वळून पाहिले देखील नाही!

या प्रकाराने साहेबसुद्धा विलक्षण आश्चर्यचकित झाला. मग मंदाकिनी किती विस्मित झाली असेल त्याची वाचकांनीच कल्पना करावी.

निरंजन आताशा आपल्याशी कठोरपणे वागण्याचा प्रयत्न करित आहे हे तिच्या लक्षात आले होते. आपण भेट घ्यावयास आलो याबद्दल त्याला मनातल्या मनात

कितीही आनंद झाला, तरी वरकांती तो कदाचित् नापसंतीच दर्शवील अशीही तिच्या मनाची थोडीफार अटकळ होतीच परंतु काही झाले तरी तो आपल्याशी चकार शद्धही न बोलता खुशाल तोंड फिरवून चालता होईल, अशी तिची यत्किंचितही कल्पना नव्हती. त्यामुळे निरंजन तसा गेलेला पाहून तिला परमावधीचे आश्चर्य वाटले.

आणि आश्चर्यापेक्षाही तिला दुःख अधिक झाले. निरंजनला भेटायला जावयाचे म्हणून तिने घरी आपल्या वडिलांशी कालपासून किती निकराचे युद्ध केले होते. आर्जवे, हट्ट, रडवा स्वर, अश्रूंनी भरलेले डोळे अशी विविध हत्यारे आळीपाळीने वापरून तिने नानासाहेबांचा रुकारच नव्हे तर त्यांचे या बाबतीत साहाय्यही मिळविले होते. आपली मंदा खादीच्या साड्या नेसते. भगिनी समाजात जाऊन सूत काढते, प्रभातफेरीत गाणी म्हणते इत्यादी गोष्टी नानासाहेब केळकरांना मुळीच पसंत नव्हत्या. कोणत्या वरिष्ठ नोकरितल्या एक्झिक्युटिव्ह इंजिनिअरला आणि मवाळाला त्या पसंत असतील? परंतु, मंदाच्या अलौकिक बुद्धिसामर्थ्यावर आणि तिच्या गोड स्वभावावर रावबहादुरांचे इतके अमर्याद प्रेम होते की, तिचे हे उद्योग ते दृष्टिआड करित, पण असे असले तरी वात्सल्याच्या क्षमाशीलतेलाही मर्यादा आहेच की नाही? मंदाकिनीने जेव्हा तुरुंगात निरंजनला भेटावयास जाण्यासाठी परवानगी मागितली तेव्हा नानासाहेब तिच्यावर फार रुष्ट झाले होते. तिच्या अलीकडच्या वर्तनाबद्दल त्यांना कधीतरी नापसंती व्यक्त करावयाची होतीच ती त्यांनी या वेळी भरपूर करून घेतली. एम्. ए. चा अभ्यास करणाऱ्या मुलीला असले असभ्य चाळे शोभत नाहीत, असे त्यांनी स्पष्ट बोलून दाखविले होते. निरंजनसारखा विद्वान लेखक या वेडसर चळवळीत पडावा याबद्दलचे आश्चर्यही त्यांनी प्रकट केले होते; आणि खादी व बहिष्कार हे मार्ग किती कुचकामाचे आहेत, यावर लहानसे व्याख्यान देऊन गांधी प्रामाणिक असले तरी राजकारणचतुर नाहीत असा शेरा मारण्यासही त्यांनी कमी केले नव्हते.

परंतु या त्यांच्या वाक्प्रवाहाचा अखेर काही एक उपयोग झाला नव्हता. निरंजनाच्या भेटीला जाण्याचा मंदाकिनीने जेव्हा हट्टच धरला व रडण्यापर्यंत पाळी आणली तेव्हा नानासाहेबांचा राग आस्ते आस्ते वितळत गेला होता व शेवटी ते म्हणाले होते, 'मंदा, भारी हट्टी तू, तुझ्यापुढं इलाजच नाहीसा होतो.'

यावर मंदांने म्हटले होते, 'नाना, नुसती निरंजनची भेट घ्यायची मी म्हणल्ये तर-'

'अगं, त्याचं असं आहे- पण जाऊ दे, वाद नको पुन्हा आतां! हं, उद्या सकाळी जाणार तू ना? मग मोटार लागेल तुला. सांगून ठेव आपल्या ड्रायव्हरला.'

'अन्, नाना'- एकदम हर्षाने मंदाकिनीने म्हटले होते, 'जेलचा सुपरिटेण्डंट तुमच्या ओळखीचा आहे ना? त्याला सकाळी टेलिफोन करा अन् माझ्यासाठी परवानगी काढून ठेवा अं!'

'बरं, बरं-' असे म्हणत नानासाहेब हसले होते; त्या हसण्यात 'शेवटी आपलाच हट्ट चालवून वर आणखी हुकूम सोडते आहेस का!' अशा लडिवाळ प्रश्नाचा अभिप्राय होता.

इतक्या हट्टाने वडिलांची परवानगी मिळवून मंदाकिनी आली होती; त्यामुळे निरंजनच्या त्या वर्तनाने तिला विस्मयापेक्षाही खेद अधिक झाला. आपण निरंजनला हे सांगू, ते सांगू- अशा किती तरी गोष्टी ती मनाशी योजून आली होती. ती आपल्या वडिलांच्या इच्छेविरुद्ध व मताविरुद्ध राष्ट्रीय वृत्तीला साजेसे वागे, ते बऱ्याच अंशी निरंजनच्या स्फूर्तीनेच. खादीबद्दल व भगिनी-समाजातील कार्याबद्दल तिला स्वतःला आस्था वाटत होती, यात संशय नाही, परंतु हे आपले वर्तन निरंजनला मनापासून आवडते या खात्रीचा पगडा तिच्या मनावर अधिक असे. स्वतः हातांनी काढलेल्या सुताची साडी तिने मुद्दाम काढून आणली होती. ती निरंजनला शिक्षा झाल्यावर तिच्या हाती आली होती. ती साडी आज ती मुद्दाम नेसून आली होती. निरंजन त्या साडीबद्दल प्रश्न विचारिल. मग साडीचा आपण इतिहास सांगू, मग निरंजनकडून काहीतरी कौतुकाचे शब्द ऐकायला मिळतील, मग-अशा प्रकारचे विचार आज घरून निघाल्यापासून दहादा मंदाकिनीच्या मनात आले होतेच आणि प्रत्येक वेळी जणू समोर उभ्या असलेल्या निरंजनचे कौतुकाचे प्रत्यक्ष शब्दच तिच्या कानावर आल्याप्रमाणे तिची कानशिले आणि गालही लालसर झाली होती. पण तिची ही सारी स्वप्ने वाया गेली!

या निराशेची व्यथा तिच्या कोवळ्या अंतःकरणाला सहन झाली नाही. शिवाय जेलसुपरिटेण्डंटच्या देखत निरंजनने असे केले याचे तिला अधिकच वाईट वाटले. आपल्याला पाहताच 'या बाईना मला भेटायचे नाही!' असे म्हणून निरंजन ताडकन् गेला, हे पाहून या साहेबाला काय वाटले असेल? त्याचा आपल्याविषयी काय ग्रह झाला असेल? निरंजनचे व आपले काय संबंध आहेत, याची त्याला कल्पना नसल्यामुळे तो काही भलतेच तर्क करील! त्याला वाटेल-